

*Кириллова М. Д.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Воробйова К. В.,**старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська політехніка»*

ЗМІНА ТИПУ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються структурні трансформації складного речення, які є органічним елементом процесу перекладу художнього тексту з англійської мови на українську. Вони торкаються всіх шаблів організації складного речення – зміни його складу, послідовності його частин і засоби зв'язку між ними. При цьому найбільші інформаційні зсуви спостерігаються при перекладі ЗПІ (змістовно-підтекстової інформації), бо основний напрямок заміни, що здійснюється, носить експлікуючий характер. Експлікація внутрішньо- та міжфазових зв'язків зміцнює текстову когезію, заповнюючи ті її втрати, що мають місце на лексичному рівні. Заміна типу синтаксичного зв'язку в перекладному складному реченні завжди значуща і веде до змін логіко-інформаційного, емоційно-оцінного та експресивного планів. Найбільш характерний тип структурної трансформації, що є результатом експлікуючої діяльності перекладача, – це відображення в поверховій структурі перекладного складного речення причинно-наслідкових, локальних, темпоральних відносин, неявно виражених в оригіналі. Прагненням перекладача роз'яснити текст можна пояснити найчастіший вид трансформації складносурядного речення-його перехід у складне речення з сурядністю та підрядністю. Речення з комбінованим типом зв'язку не тільки фіксують, а й встановлюють між ними відносини тісної залежності, що веде до їхньої більшої інформативності. Перекладач прагне якомога точніше описати і, головне, пояснити почуття, настрої та переживання героїв, забезпечуючи тим самим потрібну комунікативність складречення. Індивідуально обумовлений характер структурних трансформацій є особливо очевидним при об'єднанні двох (кілька) речень оригіналу в одне речення при перекладі. Цей факт пояснюється як впливом особистості перекладача, так і чинником адресата. Справа в тому, що текст перекладу адресований не тому одержувачу, на якого розрахований текст оригіналу. Тому, виникає необхідність додаткової логізації викладу, розкриття і уточнення багатьох зв'язків між описуваними явищами. Реалізуючи подібну установку, перекладач організує перебудову синтаксичних структур в описаних напрямках.

Ключові слова: складносурядне речення, складнопідрядне речення, надфразова єдність, текстова когезія, змістовно-підтекстова інформація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зіставне вивчення мов здійснюється як на рівні цілого тексту, так і на нижчих ланках текстової структури: на рівні речення – граматичної єдності, безпосередньо пов'язаної з мовленнєвим

функціонуванням. Оскільки структура речення значуща для змістовної і стилістичної тональності тексту, очевидно є важливість адекватної передачі цієї синтаксичної характеристики у перекладі. У статті доводиться неминучість пояснювального експліцитного характеру перекладу порівняно з оригіналом, що тягне за собою різноманітне оформлення структури речення. Експлікація імпліцитних смислів є перекладацькою традицією. Експлікаційна діяльність перекладача, яка обумовлює процедуру об'єднання речень, пояснюється не тільки впливом його особисто-психологічних факторів, але і фактором адресату. Текст перекладу адресований не тому реципієнту, на якого розрахований текст оригіналу. Тому, виникає необхідність додаткової логізації змісту, розкриття та уточнення множинних зв'язків між описуваними явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема речення є однією з найбільш досліджуваних у сучасній лінгвістиці (С. П. Бевзенко, П. С. Дідик, А. П. Загнітко, Г. Г. Почепцов, А. М. Приходько, К. Ф. Шульжук та ін.). Її вивчення має суттєве значення не тільки для складання адекватної моделі синтаксичної будови певної мови, але й для вирішення важливих завдань міжмовного зіставлення. Обґрунтованість контрастивного підходу до перекладу не викликає серйозних заперечень, оскільки дозволяє простежити схожість і розбіжність у межах макросистем мов і служить підґрунтям для лінгвістичних узагальнень.

Мета дослідження – з'ясувати сутність синтаксичних трансформацій речення та виявити фактори, які впливають на їх використання. Вони, як правило, викликані як системними розбіжностями мов, так і деякими екстралінгвістичними факторами.

Предметом дослідження є особливості відтворення синтаксичної структури складного речення при перекладі. Об'єктом аналізу є зміни синтаксичних зв'язків у складному реченні при перекладі українською мовою англо-мовного художнього тексту. Матеріалом дослідження є оригінал [1] та переклад [2] роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок» (переклад Н. Гоїн).

Виклад основного матеріалу. Конституюваною ознакою складного речення є показник зв'язку його частин, насамперед, конектор. Вмотивованість вибору способу зв'язку покладена в основу класифікації складних речень на складнопідрядні та складносурядні. «Вищий підшар, ніж прості речення, створюють складні речення, що мають два чи більше предикативних центри, пов'язані сурядними чи

підрядними сполучниками, сполучними словами чи асиндетно» [3, с. 97]. Хоча межі між сурядністю і підрядністю не є абсолютними, характер смислових зв'язків між реченнями, що сукупно є складними реченнями, дає підстави для виділення складносурядних і складнопідрядних речень, тим більше, що і «засоби вираження синтаксичних зв'язків у цих двох групах речень різні, або, принаймні, є різними формами використання цих синтаксичних засобів» [4, р. 77]. Характер сполучникового зв'язку входить до складу стилерозрізняювальних ознак, оскільки у різних функціональних стилях частини складного речення поєднуються між собою по-різному: у науковому, діловому, публіцистичному стилях, переважає гіпотаксис, у розмовному та народнопоетичному мовленні – паратаксис [5]. Отже, сполучникові засоби, що служать вираженню смислових відносин у складному реченні не можуть ігноруватися при розгляді складносурядних і складнопідрядних речень як в одній мові, так і при контрастивному аналізі.

Складносурядне речення – це об'єднання двох або декількох структурно самостійних речень, які функціонують як єдине ціле. Цілісність створюється наявністю синтаксичних відносин між частинами складного речення, виражених за допомогою сурядних сполучників. Частини складносурядного речення об'єднуються тими самими сполучниками, які пов'язують однорідні члени речення. Ця схожість пояснюється екстраполяцією сурядних зв'язків на рівень речення, що стає можливим завдяки тому, що синтаксичні і смислові відносини між частинами складного речення мають таку ж саму природу, як і відносини між словформами в складі словосполучень або в складі відкритих і закритих словформ в простому реченні. Що стосується складнопідрядного речення, то в сучасних англомовних дослідженнях воно розглядається як єдина комунікативна одиниця, що складається з органічно взаємопов'язаних і взаємозалежних частин. Для структури складнопідрядного речення суттєво важлива наявність підрядного речення, яке знаходиться в залежності від головного.

Сурядність і підрядність предикативних одиниць у складі складного речення – якісно відмінні процеси. Сурядність – це форма поєднання «граматично не підпорядкованих одна одній синтаксичних одиниць, незалежно від того, що вони собою являють: словосполучення, речення або поєднання речень, і в цьому суть сурядності. Підрядність речень характеризується різним ступенем підрядності підрядного та завершеності головного» [6, с. 191].

При цьому підрядні сполучники сприяють тому, що підрядне речення органічно входить у загальне ціле, тісно пов'язуючись з головним реченням. Їх функція полягає в тому, щоб вказувати на несамостійний (залежний) характер структури, що ними вводиться. На відміну від сурядних сполучників, вони мають менший ступінь синсемантиї.

Багатство форм і видів підрядного зв'язку відіграє велику роль в утворенні текстів з різною комунікативною спрямованістю. «Найважливішу роль у відображенні більш складних співвідношень між явищами і поняттями відіграють внутрішні зв'язки, що існують у кожному реченні, і дуже часто – саме підрядні зв'язки» [7]. Незавершеність головного речення доповнюється змістом підрядного, що приєднується підрядним сполучником або сполучниковим словом. У формально-структурному і змістовному планах головне і підрядне речення явля-

ють собою цілісну автосемантичну одиницю, яка при спробі розділити її на окремі прості речення припиняє існувати.

Наведені міркування здаються достатніми для твердження, по-перше, про наявність кардинальних відмінностей між сурядним і підрядним зв'язком; по-друге, про безпосереднє втягнення сполучників у ці відносини, і – звідси – про неминучість змін у складному реченні через зміну зв'язків, що його організують, по-третє. Останнє положення є безпосереднім і природним наслідком перших двох, і саме воно дає підстави для висновку, суттєвого для теорії та практики художнього перекладу: заміна типу зв'язку в перекладі завжди значуща і веде до змін логіко-інформаційного, емоційно-оцінного та експресивного планів. Звернемося до прикладів. Перехід складносурядного речення у складнопідрядне завжди пов'язаний з перерозподілом послідовності вчинених дій і/або переакцентацією їх важливості в описуваній ситуації – рівноправні, рівнозначні дії представляються як ієрархічно організовані. Наприклад, змістовна та синтаксична рівнозначність двох дій і приписаних до них суб'єктів замінюється їх підрядністю.

1. *I opened it up, and inside there was a key.*

Я розпочатав його і побачив, що всередині лежав ключ.

2. *I took my temperature and it's one hundred point seven degree.*

Я поміряв температуру, яка була сорок два градуси.

3. *I lifted his suitcase and it felt heavy.*

Я підняла його валізу й відчула, яка вона важка.

Заміна єднального сполучника протиставним (або навпаки) тягне за собою відповідне протиставлення (аналогію), що виникає тільки в перекладному реченні. Ця синтаксична заміна обумовлена суб'єктивним фактором – впливом перекладача:

1. *The rot started with the washing and it rapidly increased.*

З прання почалися проблеми, а згодом їх лише додалося.

2. *Oh, she talked back plenty of times and I put up with it.*

Ой, вона неодноразово пошкодувала, але я мирилася з цим.

Ще більш очевидні зміни відбуваються у змісті перекладного речення у зв'язку із заміною підрядного зв'язку на безсполучниковий або сурядний.

1. *But it didn't matter that he read slowly.*

Нехай він і читав повільно – це не мало жодного значення.

2. *As their numbers get bigger, they can't spread out.*

Їхня чисельність зростає, та Губерманни не розширюються.

Заміни в останньому прикладі особливо характерні: замість займенників оригінального речення, що роблять його комунікативно залежним, вживаються власні назви, і перекладне речення вилучається із НФС (надфразової єдності), утворюючи автосемантичну самодостатню одиницю.

There were warnings, but I did not need them.

А між тим тривожних ознак було багато, тільки я не звертала на них увагу.

Послаблення комунікативної самостійності речення, що відбувається під час включення сполучника у його початкову позицію, поширено у перекладі. Індивідуально обумовлений характер подібних трансформацій особливо очевидний у випадках об'єднання двох або декількох речень оригіналу в одне перекладне.

There was another thing I liked in Frau Holtzapfel. She managed her surroundings with elegance.

В пані Гольцманфель мені подобалась ще одна риса – її вміння елегантно жити.

За даними П. Сгалла 60% міжфразових зв'язків при перекладі можна трансформувати у сурядний зв'язок, 10% – в апозитивний і тільки 4% – у підрядний (20% є межами між розповідними та іншими комунікативними типами речень).

Використання сурядних зв'язків призводить до того, що ситуація, яка відображена у двох реченнях, постає як перелічення подій, фактів, явищ, що її складають. Сурядність, зазвичай, передає подетальне додавання до основного висловлювання, синтаксичні структури у цьому разі нанизуються на один тематичний стрижень. При цьому «думки не впливають одна з одної, не обумовлюють одна одну, а розвиваються паралельно, фіксують факти без встановлення їх тісної залежності» [8, с. 141]. Сурядність як спосіб об'єднання двох оригінальних речень в одне перекладне здійснюється, як правило, за їх значної семантичної спільності:

Her hair was a close enough brand of German brand. She had dangerous eyes.

Кольором її волосся майже не відрізнялося від білявого німецького сорту, але в неї були небезпечні очі.

Порівняна легкість сурядного об'єднання значною мірою пояснюється спільністю суб'єктів (формальних та/або логічних). Об'єднуючись, вони поєднуються в одному суб'єктному вираженні, що дозволяє уникнути інформаційних втрат, найменш при висловленні тем, що їх об'єднують:

We are glad that's settled. We can get on with it now.

Ми радіємо, що дійшли згоди, а тепер можемо братися за читання.

Інформаційний склад наведених вище оригінальних речень, що об'єднуються в одне перекладне, в основному зберігається. Але не можна думати, що операція зміни автосемантичної структури в синсемантичну проходить безслідно: знищується фразова пауза, яка нормативно слідує за крапкою, що забезпечувала самостійний фразовий наголос другого речення і інтонаційну завершеність першого; порушується тема-рема-циклічність – стягування двох тем в одну позбавляє самостійності («рівноправності») другу рему; повністю змінюється інтонаційний малюнок висловлювання. Все це призводить до неминучих «зсувів змістовного та емоційно-експресивного планів – усикається частина інформації, усувається повтор та паралелізм» [9].

Поряд із сурядним зв'язком, об'єднання двох англійських речень в одне при перекладі українською мовою може здійснюватися за лінією експлікації причинно-наслідкових, просторово-часових, умовно-поступних та інших відносин залежності. При підрядному типі зв'язку одне з речень повністю втрачає свою самостійність, набуває підрядного сполучника і стає синсемантичною частиною нового утворення. Відповідно, зміна структури спричиняє і семантичні зрушення. Якщо в одному або в обох вихідних реченнях вже наявний підрядний зв'язок, підрядні відносини, що знову організуються в перекладному об'єднанні, істотно поглиблюються і розгортаються на глибину кількох ярусів: чим більш розгорнуто дерево підрядності, тим глибшою є структура речення.

Сенс такого розгортання полягає в об'єднанні фактів або дій в єдину картину, висуванні на перший план їхньої взаємозалежності та взаємозумовленості. Відмінною рисою об'єднувачої підрядності є посилення логізації викладу.

The white page was suddenly written in another tongue. It didn't help that tears were now forming in her eyes.

Зненацька виявилось, що білий аркуш написаний невідомою мовою, і сльози, що бриніли в очах, лише заважали.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків. Порівняльний аналіз досліджуваних речень показав, що в переважній більшості випадків перерозподіл міжфразових зв'язків при перекладі відрізняється від ситуації, характерної для однієї мови, і просувається лінійно вираження паратактичних відносин. За допомогою об'єднання раніше розрізнені явища поєднуються в одне ціле. В одному випадку явища зливаються в одне ціле, в іншому – при такому об'єднанні з'ясується, що ціле складається з частин, що об'єднують різномірні явища. Така трансформація зумовлена переважно необхідністю забезпечення «великої синтаксичної та семантичної щільності тексту та деякими стилістичними причинами» [6, с. 260].

Відповідно, перекладні речення будуються за принципом більшого дозування інформації, коли окремі явища дійсності отримують ознаки багатогранного цілого. Перекладач намагається використовувати широко розгорнуті синтаксичні періоди з експліцитним вираженням смислових зв'язків їх складових частин, на перший план висувається саме аспект взаємозв'язків. Цілком очевидно, що великі синтаксичні одиниці, що містять багато інформації, відрізняються складною внутрішньою інтеграцією та ієрархією. Об'єднані перекладні речення повністю відповідають цьому спостереженню.

Представлене дослідження демонструє широкі перспективи для подальшого виявлення умов, що приводять до різноманітного оформлення структури речення при перекладі. Особливої уваги потребує аналіз чинників, що впливають на зміну цієї синтаксичної характеристики у перекладі – викликані системними розбіжностями двох мов або інтерференцією перекладача.

Література:

1. Zusak Markus. The book thief. Black Swan, 2016. 456 p.
2. Зузак Маркус. Крадійка книжок. Переклад Н. Гоїн. «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 416 с.
3. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Підручник. Вінниця: Нова книга, 2008. 512 с.
4. Tallerman Maggie. Understanding Syntax. Second ed. London, 2005. 266 p.
5. Дудик П.С. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
6. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську. Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2003. 608 с.
7. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
8. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтаксис, семантика, прагматика. Дис...докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 461 с.
9. Munday J. Introducing Translation Studies. Theories and Applications. Lnd, N.Y., 2001.
10. Мірам Г.Е. та ін.. Основи перекладу: Курс лекцій. Навчальний посібник. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2002. 240 с.

Kyrylova M., Vorobiova K. The change of syntactic connections when translating a complex sentence

Summary. The article deals with the structural transformations of the complex sentence, which constitute an organic element of the process of translating a literary

text from English into Ukrainian. They affect all stages of the organization of the complex sentence – changes in its composition, the order of its parts and the means of connection between them. At the same time, the greatest informational shifts are observed in the translation of CSI (contextual subtext information), because the main reason for such changes has an explicating character. The explication of intra- and interphrase connections strengthens text cohesion, making up for those losses that take place at the lexical level. Changing the type of syntactic connection in a translated complex sentence is always significant and leads to changes in the logical-informational, emotional-evaluative and expressive plans. The most characteristic type of structural transformation, which is the result of the translator's explicating activity, is the reflection in the surface structure of the translated complex sentence of cause and consequence, local, temporal relations that are implicitly expressed in the original. The translator's desire to clarify the translated text can explain the most common type of transformation of a compound sentence – its transition into a complex sentence with coordination and subordination.

Sentences with this combined type of connection not only define, but also establish a relationship of close dependence between them, which leads to their greater informativeness. The translator strives to describe as accurately as possible and, most importantly, explain the feelings, spirits and experiences of the characters, thereby, ensuring the necessary communicativeness of the sentence. The individually caused character of structural transformations is especially evident when two (several) sentences of the original are combined into one in translation. This fact is explained not only by the influence of the translator's personality, but also by the factor of the addressee. The fact is that the text of the translation is not addressed to the recipient for whom the original text was intended. Therefore, there is a need for additional logical presentation, of the narrative, disclosure and specification of various relations between the described phenomena. Carrying out this doctrine, the translator organizes sentence restructuring in the described directions.

Key words: compound sentence, complex sentence, superphrasal unity, text cohesion, contextual subtext information.